

VROUWEN RONDON JOHAN DE WITT

Vrouwen rondom Johan de Witt

SAMENSTELLING

Ineke Huysman en Roosje Peeters

Uitgeverij Catullus

© De auteurs en Uitgeverij Catullus, Soest

Omslag: *Nieuwsgierigheid*, Gerard ter Borch, ca. 1660-1662, Metropolitan Museum of Art, New York; Johan de Witt, Adriaan Hanneman, 1652, Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam; fragment van de brief van Margaretha Munter aan Johan de Witt, Nationaal Archief.

Illustratie pp. 342-343: Cornelis Bisschop, Keukeninterieur met een dienstmeid die een saus bereidt, 1665.

DM/014/1046, olieverf op doek, 72 x 97,2 cm

Dordrechts Museum, aankoop met steun van de BankGiro Loterij en Vereniging Rembrandt [dankzij haar BankGiro Loterij aankoopfonds], 2014

ISBN 978 94 9240 968 3

NUR 685

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

[5]

Voorwoord [ELS KLOEK] 9

Inleiding [INEKE HUYSMAN] 13

Een doos beschuitjes [PAULINE KIESOW] 31

Maria de Witt aan Johan de Witt: 6 juni 1648

Lofrijm op De Witt [NINA GEERDINK] 41

Maria Margaretha van Akerlaecken aan Johan de Witt: 10 december 1653

L'Ordre de l'Union de la Joye [INEKE HUYSMAN] 57

Amalia Margaretha van Brederode aan Johan de Witt: 16 januari 1654

Een adellijk avontuur [LYDIA BOER] 65

Sophia Margaretha van Nassau-Siegen aan Johan de Witt: 7 maart 1654

Belofte maakt schuld [DIO MÖLLERS] 75

Dorothea Dolman-von Rupa aan Johan de Witt: 17 januari 1655 of 1656

De vrijage van Johan en Wendela [JANNEKE GROEN] 83

Wendela Bicker aan Johan de Witt: 1 juli 1655

Jonge honden aan de borst [ROOSJE PEETERS] 91

Johanna de Witt aan Johan de Witt: 12 februari 1656

Blut door Braziliëvaarders [JUDITH BROUWER] 99

Maeyken Claes aan Johan de Witt: 28 oktober 1656

Okshoofden en overspel [MARIANNE EEKHOUT] 109

Maria van der Meer aan Johan de Witt: 11 juli 1657

Adellijke aanbeveling afgewezen [AD LEERINTVELD] 117

*Louise Christine van Brederode-van Solms aan Johan de Witt:
9/19 augustus 1657*

[6]

Adeldom en geldgebrek [HENK NELLEN] 125

Johanna van Hanau-Münzenberg aan Johan de Witt: 1 augustus 1659

Oost-Friese prinses zoekt steun [NINA LAMAL] 133

*Justina Sophia van Barby-Mühlingen aan Johan de Witt:
5/15 november 1660*

Waarschuwing uit Londen [NADINE AKKERMAN] 141

Elizabeth Stuart aan Johan de Witt: 30 augustus/9 september 1661

De ontijdige craem [HANNA DE LANGE] 149

Cornelia van den Corput aan Johan de Witt: 2 juli 1663

Survivance in Friesland [MILO VAN DE POL] 157

*Albertine Agnes van Oranje-Nassau aan Johan de Witt: 29 oktober/
8 november 1664*

Verversynghe van groente [TOM KREISCHER] 165

Anna van Gelder aan Johan de Witt: 11 juni 1666

Zeepost voor de douairière [LIDEWIJ NISSEN] 173

Johan de Witt aan Amalia van Solms: 15 juni 1666

Een geruststellend briefje [JAAP DE HAAN] 181

Johan de Witt aan Maria van Berckel: 24 juni 1667

Met twee boexkens [HANNA DE LANGE] 189

*Sara Janssonius en Johannes Janssonius van Waesberge aan
Johan de Witt: 14 mei 1668*

De Witt en de wonderdokter [LYDIA BOER, DEVIN VAN ELST,
JANNEKE GROEN, INEKE HUYSMAN EN MARINKA JOOSTEN] 197

Arnoldus Fey aan Wendela Bicker: 20 juni 1668

- Met oprechte deelneming [ELINE BEUMER] 205
Cornelia van Hoogeveen aan Johan de Witt: 4 juli 1668
- Dingen en knibbelen [SASKIA KUUS] 213
Jacoba Bicker aan Johan de Witt: 29 oktober 1668
- Dukaten voor een Hemelse Triomf [LIEKE VAN DEINSEN
EN TON VAN STRIEN] 221 [7]
Margrietje Ditteliëfs Wolfs aan Johan de Witt: januari 1669
- Geen genegenheid voor Pauwen [LUUC KOOIJMANS] 229
Catharina Hooft aan Johan de Witt: 22 april 1669
- Met tranen van verdriet geschreven [JURRIAN WINK] 237
Engeltje Jacobs aan Johan de Witt: medio 1669
- Uit een goede boom ontsproten [GEESKE BISSCHOP] 247
Helena Liefferts aan Johan de Witt: 14 september 1669
- Zeventiende-eeuwse zakenvrouw [DEVIN VAN ELST] 255
Margareta Munter aan Johan de Witt: 18 september 1669
- In de arrenslee [MARINKA JOOSTEN] 263
Anna de Witt aan Johan de Witt: 24 februari 1670
- Een pittige tante [RONALD SLUIJTER] 271
Maria van den Corput aan Johan de Witt: 6 oktober 1670
- Eenige arithmetische voorstellingen [MATTHIJS ULTEE] 281
Johan de Witt aan Alida de Graeff: 8 augustus 1671
- Rouw zonder opspraak [JEAN-MARC VAN TOL] 293
Maria van Berckel aan Johanna de Witt: 20 augustus 1672
- Noten 301
Literatuurlijst 303
Register 334
Colofon 344

Voorwoord

‘Malle jongen, weet je dan niet met hoe weinig verstand de wereld geregeerd wordt?’ Woorden in deze trant sprak de grootmoeder van Coenraad van Beuningen,¹ toen hij als broekie was gevraagd voor een hoog ambt en zijn grootmoeder om raad vroeg omdat hij zichzelf te onervaren vond. Het is een anekdote die ik ooit bij Busken Huet en bij Nuyens tegenkwam en die me altijd is bijgebleven omdat we niet gewend zijn dat vrouwen uit de zeventiende eeuw sprekend worden opgevoerd, en al helemaal niet over serieuze zaken als het openbaar bestuur.² Niet helemaal duidelijk wordt waarom de grootmoeder van Van Beuningen dit zei (heeft ze het wel gezegd?). Dat laatste is waarschijnlijk nooit met zekerheid vast te stellen. Het spoor leidt naar Onno Zwier van Haren, die in een toelichting op het Tiende Vers van *De Geusen* (1772) schrijft dat Van Beuningen dit verhaal aan griffier Gaspar Fagel zou hebben verteld.³ Nog zo’n uitspraak die me altijd is bijgebleven is van de zojuist al genoemde Busken Huet. In *Het land van Rembrand* stelt hij *unverfroren* dat Nederlandse vrouwen in de zeventiende eeuw een groep gingen vormen ‘welke men gelukkig prijst omdat zij geen geschiedenis heeft’.⁴

Ik vond deze uitspraken ooit in mijn zoektocht naar bronnen over het leven van vrouwen in zeventiende-eeuws Nederland. Waar te beginnen? In de geschriften van onze negentiende-eeuwse voorgangers over het dagelijks leven in de Gouden Eeuw hoop- te ik haakjes voor informatie naar interessante bronnen te vinden, maar ik vond vooral clichés over de strenge matrones in stemmig zwart gekleed die door ‘onze’ schilders zo fraai waren geportretteerd en de ‘vrouwenheerschappij’ waarover buitenlandse reizigers zich plachten te verbazen (‘hier krehet die Henne und der Hahn muss nur keckeln’).⁵

Ook in bronnenuitgaven ben ik gaan zoeken naar sporen van vrouwen en ook aan die zoektocht heb ik een sterke herinnering. Dat was toen ik de zesdelige uitgave van de correspondentie van Johan de Witt, bezorgd door Japikse, Fruin en Kernkamp uit de bibliotheek had gehaald om te zoeken naar de brieven van en aan Wendela Bicker, de vrouw die me op dat moment mateloos intrigeerde omdat ik voor het Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland een lemma over haar schreef.⁶ In mijn aantekeningen van toen staan woorden die ik hier maar niet zal herhalen. Ik was verbijs-terd, onthutst, geschokt. Ze bleken slechts een fractie van haar door De Witt zelf zo zorgvuldig bewaarde brieven te hebben opge-nomen. Schoolmeesterachtig melden de bezorgers dat de brieven van sommige vrouwen in de kringen rond Johan de Witt tenmin-
ste zonder spelfouten waren geschreven. Bij hen bleef Wendela Bicker ‘verre achter’. Toegegeven, zelf noemt Wendela Bicker zich ook ‘een kreupele schrijfster’, maar het *dédain* waarmee haar brie-ven worden becommentarieerd is ronduit stuitend. Ze zijn ‘slecht geschreven’ en ‘van onbelang’, aldus de heren uitgevers. Zelfs de liefhebbende brieven die Johan de Witt aan haar schreef, vinden zij niet interessant genoeg – men nam er slechts drie van op. Wat een gemiste kans! Duidelijk is dat men totaal niet was geïnteres-seerd in het leven van een vrouw die toch enkele jaren de *first lady* van de Republiek is geweest. De beeldvorming rond Wendela Bi-cker als een wat onnozele vrouw is ook in de historiografie stevig verankerd. Jan Romein bijvoorbeeld meende haar in het *NNBW* als volgt te mogen karakteriseren: ‘Wendela B. was noch mooi, noch bijzonder intelligent, noch ontwikkeld’.⁷

Deze taaie herinneringen aan ergernis uit mijn loopbaan als vrouwenhistorica van de vroegmoderne tijd schoten mij onmid-dellijk weer te binnen toen ik deze prachtige uitgave van brieven van vrouwen uit de kring rond Johan de Witt onder ogen kreeg. Zo kan het dus ook! Hulde aan de initiatiefnemers van deze ver-zameling artikelen over de vrouwen met wie Johan de Witt corres-pondeerde en aan alle historici die aan deze bundel een bijdrage hebben geleverd. Het is een belangrijke aanwinst voor het histo-risch onderzoek naar het dagelijks leven van mensen (mannen én vrouwen) van vlees en bloed dat nog altijd onvoldoende is ont-gonnen, zogenaamd vanwege gebrek aan bronnen. Die bronnen zijn er dus wél als de correspondentie van vrouwen in het onder-zoek wordt betrokken, wat in dit boek uitvoerig gebeurt. Alle lof

voor de Johan de Witt Stichting, die zich inzet voor het digitaal toegankelijk maken van de correspondentie van Johan de Witt, een ongelofelijk rijke en belangrijke bron.

1669
 in Januarij den 1sten
 maand

Op doonderdag den 2den
 van den 1sten van 1669
 is vermindert als volgt
 Verandering Verandering

albast	2904		
der Bent	4912		6-1-1
alich	016		3-10-
gout loor	24-6-10		
mesoor	190-12		33-
Sout loor	90-12-0		10-10-
Wijver loor	10-13-10		
Jodok			00-11-
Rijfheid	7-10		5-10-
Raffin	65		
Looper	20-2		2-10-
Lauff	05		190-1-
Loor loor	4-12		2-5-
Silvert	155-16		
Schilderij	11-0		
Strook	3		
Spiegel	4-10		
Tafel	44-16		
Tis	11-2		
Lack en sops	70-13-0		57-0-0
Tafel loor	42-2-0		12-5-
Lind's kant	330-15-0		35-
Ind's loor	3-10		19-11-1
Bout			31-10-
Rouwe	1707-10-0		590-5-0
Lind's vordel	136-14		00-15-
Ind's vordel	200-7-0		213-7-0
<u>Samt</u>	<u>3793-1-4</u>	<u>Verandering</u>	<u>1427-7-0</u>
aus 2 p. d.	000-4-4		

[11]

Rechterzijde van de eerste pagina van de boedelinventaris van Wendela Bicker, SA, 76, 610: 3, 46.⁸

Inleiding

Johan de Witt, geboren te Dordrecht in 1625, was het boegbeeld van de Nederlandse politiek tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk. Als raadpensionaris zorgde hij van 1653 tot 1672 voor stabiliteit en economische groei in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, al moest hij ook buitenlandse militaire en maritieme bedreigingen het hoofd bieden. Zo waren er twee grote oorlogen met Engeland, die werden afgesloten met de Vrede van Westminster (1654) en, mede dankzij de geslaagde tocht naar Chatham, de Vrede van Breda (1667). Als gevolg van de Akte van Seclusie, getekend na de Vrede van Westminster, hield De Witt de Oranjes op het politieke vlak buiten de deur, terwijl hij toch banden met hen onderhield via personen als Amalia van Solms en Mary Stuart.

De Witt was getrouwd met Wendela Bicker, afkomstig uit een vooraanstaande Amsterdamse familie. Samen kregen ze acht kinderen, waarvan er vijf volwassen werden. Naast politiek had hij een grote interesse voor wetenschap en was hij bevriend met onder anderen Christiaan Huygens, met wie hij zijn passie voor wiskunde deelde.

In 1672, het Rampjaar, sloeg het noodlot toe. De Republiek werd aangevallen door Frankrijk, Engeland en twee Duitse bisschoppen. De publieke opinie keerde zich tegen De Witt en zijn broer Cornelis, die op 20 augustus op brute wijze werden vermoord door Oranje-aanhangers.

Na zijn gewelddadige dood in 1672 werden de documenten van de raadpensionaris in beslag genomen. Dit had als gevolg dat vrij-

Scène op een binnenplaats, Ludolf de Jong, ca. 1660, Metropolitan Museum of Art, New York.

wel zijn complete archief bewaard is gebleven. Het beslaat meer dan 37,5 meter plank in het Nationaal Archief en bevat ongeveer 25.000 brieven.¹ Tot op heden is slechts vijftien procent van deze correspondentie in druk verschenen. Bekende bronnenuitgaven zijn de zesdelige reeks van Hendrik Scheurleer en de zesdelige editie van Robert Fruin, Nicolas Japikse en Gerhard Kernkamp. Deze uitgaven, hoewel waardevol, vertegenwoordigen slechts een fractie van De Witts correspondentie en zijn gekleurd door de interesses van de samenstellers.

Om de correspondentie van De Witt digitaal toegankelijk te maken, wordt er samengewerkt tussen het Huygens Instituut (afdeling NL-Lab), de Johan de Witt Stichting en Oxford's *Early Modern Letters Online* (EMLO). De eerste 15.000 brieven van De Witt zijn al online beschikbaar gesteld.² Ook wordt nieuwe technologie ingezet om het archief verder te ontsluiten. Zo wordt er gebruik gemaakt van automatische handschriftherkenning om

grote hoeveelheden tekst snel te verwerken en doorzoekbaar te maken.

Vrouwen rondom Johan de Witt

In de omvangrijke correspondentie van De Witt bevinden zich talrijke brieven van en aan vrouwen, waaraan tot nu toe in de geschiedschrijving weinig aandacht is besteed. In eerdere edities is slechts 15% van de correspondentie van De Witt met vrouwen gepubliceerd.³

[15]

Over het algemeen was de mate van geletterdheid en scholing onder vrouwen in de zeventiende-eeuwse Republiek lager dan die van mannen. Terwijl het onderwijssysteem van die tijd overwegend was afgestemd op jongens, met een curriculum dat zich vaak richtte op beroepstraining en klassieke studies, vormden vrouwen als Anna Maria van Schurman zeldzame uitzonderingen als hoogopgeleide individuen. Meisjes uit welgestelde families kregen thuis onderwijs in vaardigheden die als ‘vrouwelijk’ werden beschouwd, zoals borduren en muziek, maar soms ook rekenen, lezen (in de Bijbel) en schrijven in het Nederlands en Frans. Zo schreef Johan aan zijn dochter Anna, toen zij uit logeren was, dat zij nog wel wat langer mocht blijven, zolang zij bleef oefenen ‘in schrijven, cijfers, lezen in het Oude ende Nieuwe Testament’ (p. 263). Hiermee onderstreepte De Witt het belang dat hij hechte aan onderwijs, ook voor zijn dochters. Interessant is dat vrouwen vaak betrokken waren bij de verspreiding van literatuur, zowel in de rol van schrijver als in de rol van lezer. Zo was Sara Janssonius werkzaam in het boekwezen en stuurde zij Johan de Witt een werk dat aan hem was opgedragen (p. 189).

In de vroegmoderne tijd was briefschrijven voor veel vrouwen, uitgesloten van formeel onderwijs en bestuur, een belangrijk medium om te netwerken en invloed uit te oefenen. Deze correspondenties bevatten meer dan alleen persoonlijke of huishoudelijke zaken en hadden invloed op de culturele en politieke stromingen van die periode.⁴ Ondanks hun belang zijn deze brieven in de geschiedschrijving vaak genegeerd, wat heeft geleid tot een onvolledig historisch beeld. Daarom is er een dringende behoefte om meer aandacht aan correspondenties van vrouwen te besteden en de brieven digitaal toegankelijk te maken.⁵ Dit geldt ook voor de correspondentie van Johan de Witt met vrouwen. Tot nu toe lag in de geschiedschrijving de focus op zijn mannelijke contacten,

terwijl vrouwen ook een rol speelden in veel kwesties die hij met mannen besprak. De bundel *Vrouwen rondom Johan de Witt* is een uitstekend startpunt voor verder onderzoek naar de rol van vrouwen in het culturele en politieke leven van de vroegmoderne tijd.

[16]

Deze bundel verschijnt als een uitvloeisel van de online publicatie van de correspondentie van Johan de Witt. Eerder verschenen al: *Johan de Witt en Engeland*, *Johan de Witt en Frankrijk* en *Johan de Witt en het Rampjaar*. Zowel voor de academische wereld als voor een breder publiek laten de geïllustreerde bloemlezingen zien hoe boeiend en gevarieerd De Witts correspondentie is. De leden van het Johan de Witt-team hebben met enkele andere experts ieder een tot de verbeelding sprekende brief uit de collectie geselecteerd en bewerkt. De brieven zijn voorzien van een afbeelding van het origineel, een introductie waarin de bewerkers de vrouwelijke correspondent en de context van de brief beschrijven, een hertaling en illustraties. De transcripties, die de basis vormen van ieder hoofdstuk, zijn online beschikbaar gesteld en gekoppeld aan de gedigitaliseerde brieven in EMLO. Alle brieven in de bundel zijn daarin op te roepen. Van de personen die in de tekst en de brieven worden genoemd, zijn de levensjaren in het register opgenomen.

De bloemlezing bevat uiteraard maar een fractie van wat zich in de totale collectie bevindt. Voor deze bundel zijn 31 brieven uitgekozen: 25 geschreven door een vrouw aan De Witt en vier van De Witt aan een vrouw. Twee uitzonderingen zijn een brief van wonderdokter Arnoldus Fey, gericht aan Wendela Bicker en een brief van Maria van Berckel aan Johanna de Witt. Voor de samenstelling van deze bundel is een uitgebreide verzameling van circa zevenhonderd brieven bestudeerd, die Johan de Witt met 125 verschillende vrouwen heeft uitgewisseld. Daarvan zijn vijfhonderd brieven geschreven door vrouwen aan De Witt, wat neerkomt op 3,3% van de in totaal 25.000 brieven. Daarnaast zijn ongeveer tweehonderd brieven door De Witt aan vrouwen geschreven, ofwel 3,1% van zijn 6.300 verzonden brieven. Dit betekent niet dat er geen aanvullende correspondentie heeft plaatsgevonden. De Witt had de gewoonte om bovenaan een ontvangen brief te noteren of hij die had beantwoord. Het valt echter op dat deze antwoorden soms afwezig zijn in zijn archief met minuten (conceptbrieven). Hoewel er enorm veel brieven bewaard zijn gebleven, heeft De Witt er dus ongetwijfeld nog veel meer geschreven.

Vrouwelijke correspondenten

De vrouwelijke correspondenten van de raadpensionaris waren afkomstig uit alle lagen van de bevolking. Van naaste familie en verre verwanten tot bedienden, van de vrouwen van collega-regenten en adellijke dames, tot vrouwen en moeders met militaire connecties en vrouwen actief in religieuze of literaire kringen: allemaal schreven ze met Johan de Witt. De meeste brieven zijn in het Nederlands geschreven, behalve die van en aan de adellijke vrouwen, die vrijwel altijd in het Frans, de gangbare hoftaal, zijn gesteld. Opmerkelijk is dat de handschriften enorm variëren, soms zijn ze prachtig en lijken ze wel bijna gekalligrafeerd, soms zijn het strenge hanenpoten (p. 145) of schrijven de vrouwen juist heel klein (p. 20). Ook zijn er aandoenlijke brieven van Johans dochters, die hun vader laten zien hoe goed ze al kunnen schrijven en de (Franse) taal beheersen (p. 19 en p. 263). In sommige gevallen gebruikten de vrouwen de diensten van een professionele briefschrijver als zij zelf niet konden schrijven, hulp nodig hadden bij het vinden van de juiste formuleringen, of niet aan hun handschrift herkend wilden worden (p. 99 en p. 237).

[17]

aantal brieven

1	Johanna de Witt (zus)	52
2	Louise Christina van Solms (douairière van Brederode)	40
3	Wendela Bicker (echtgenote)	26
4	Maria van de Corput (tante)	24
5	Maria de Witt (zus)	23
6	Anna de Witt (dochter)	17
7	Geertruida van Zelst (gravin van Benthem)	16
8	Cornelia van de Corput (tante)	12
9	Sophia Margaretha van Nassau-Siegen (adellijke vriendin)	11
10	Albertine Agnes van Oranje-Nassau (weduwe Willem Frederik van Nassau-Dietz)	10

Top 10 van brieven van vrouwen aan De Witt

In de groep vrouwen met de meeste bewaarde brieven áán De Witt zijn zowel familieleden als adellijke dames vertegenwoordigd. Bovenaan staat zijn oudste zus, Johanna de Witt. Met haar wisselde Johan brieven uit over van alles: van dagelijkse beslommerin-

gen tot politieke zaken (p. 91).⁶ Op de tweede plaats staat verrassend genoeg een adellijke dame, Louise Christina van Solms. Zij was de echtgenote van Johan Wolfert van Brederode, de hoogste edele van Hollandse Ridderschap. De Witt had een vertrouwelijke band met Johan Wolfert en na diens dood bleef hij in contact met Louise Christina. Ze schreven vooral over erfeniskwesties en militaire benoemingen (p. 117).⁷ Wendela Bicker, Johans vrouw, staat op nummer drie. Ze zagen elkaar natuurlijk dagelijks en ze schreven elkaar dus alleen als een van de twee onderweg was; bijvoorbeeld als Johan met de vloot mee was of Wendela bij haar familie in Amsterdam verbleef (p. 83).⁸

aantal brieven

1	Johanna de Witt (zus)	24
2	Amalia van Solms (weduwe stadhouder Frederik Hendrik)	11
3	Maria van de Corput (tante)	8
4	Christina de Graeff (aangetrouwde nicht)	8
5	Maria van Berckel (schoonzus)	7
6	Maria de Witt (zus)	6
7	Louise Christina van Solms (douairière van Brederode)	6
8	Anna van den Burch (aangetrouwde nicht)	5
9	Jacoba Bicker (schoonzus)	5
10	Sophia Margaretha van Nassau-Siegen (adellijke vriendin)	3

Top 10 van brieven aan vrouwen van De Witt

Bij de uitgaande brieven staat Johans zus Johanna de Witt ook bovenaan. Opvallende andere personen (die in de top tien van brieven van vrouwen áán Johan ontbreken) zijn prinses-douairière Amalia van Solms, tante Christina de Graeff, schoonzus Maria van Berckel, nicht Anna van der Burch en schoonzus Jacoba Bicker. Deze bundel bevat een brief van of aan de meeste van deze vrouwen. Dat geldt niet voor Christina de Graeff, aan wie De Witt acht brieven schreef. Zij schreef er twee aan hem.⁹ Hun correspondentie gaat vooral over financiële zaken. De zeer vermogende Christina was de weduwe van Jacob Bicker, Wendela's oom; later werd zij opnieuw weduwe van Pieter Trip.¹⁰ Voor een brief van Anna van der Burch was eveneens geen plaats meer.¹¹ Zij was de weduwe van Gerard van Hoogeveen, neef van Johan en schout van Leiden. Kort

Monsieur mon tres honore Papa

Jay pris la hardiesse de vous escrire il ya deux
jours depuis jay entendu de mon^s mon oncle dantz
que vous demandez mon retour avec mon^s et madame
marquant de praff jay speré que sur les sollicitations
que le dit mon^s mon oncle dantz aupres de vous
auront fait afin que je puisse encore demeurer quelque
temps icy auant impetre quelque delay ce que je
feront ce regler et supplier de vous cette grace et je
vous assure que je employeray bien mon temps
sur ce saluant vos graces. Je demeure

Monsieur mon tres honore Papa

vos tres humble seruant
et tres obéissant fille

Agneta de Witt

60

le 21 de may 1670 Amsterdam

na het overlijden van Wendela schreven De Witt en Anna elkaar een aantal malen over logeerpartijtjes van zijn dochter Anna bij haar in Leiden.

Thema's

Uit alle lagen van de bevolking hebben vrouwen zich tot Johan de Witt gericht met aanbevelingsverzoeken, dikwijls om een baan of financiële steun te verkrijgen voor een familielid of voor henzelf. Voorbeelden zijn Dorothea Dolman-von Rupa die actief pleitte voor de militaire carrières van haar man en zoon (p. 75), en Helena Lieferts, die promotie voor haar zoon Constantijn verzocht (p. 237). Ondanks een aanbeveling van Lodewijk XIV kreeg douairière Louise Christina van Solms een beleefd 'nee' van De Witt op haar verzoek om een compagnie voor haar zoon (p. 117), terwijl anderen, zoals gravin Justina Sophia van Barby-Mühlingen, vooral zekerheid voor haar kinderen zochten (p. 125). De Witts opmerkelijke relatie met Sophia Margaretha van Nassau-Siegen toont een complexe mix van persoonlijke aantrekkingskracht en verzoeken om steun voor de militaire carrière van haar neefje (p. 65). Daarnaast waren er vragen om financiële hulp, zoals de brief van Johanna van Hanau vanwege haar onverantwoorde echtgenoot, de prins van Portugal (p. 125), en Maeyken Claes, een Dordtse herbergierster in financiële nood vanwege de vele berooid teruggekomen wic-bemanningsleden (p. 99). Ook droegen enkele vrouwen, zoals Maria Margaretha van Akerlaecken (p. 41), Margrietje Wolfs (p. 221) en Sara Janssonius (p. 189) literaire werken op aan De Witt, soms om hun eigen positie of die van hun mecenas te verbeteren.

Verder zijn er brieven die draaien om geldzaken zonder zo'n directe vraag. Margareta Munter, een aangetrouwde tante via Wendela Bicker, zocht bijvoorbeeld advies over het snel aflossen van een obligatie (p. 255). En zo besprak Jacoba Bicker met haar zwager Johan de verkoop van juwelen uit de erfenis van haar overleden zuster Wendela (p. 213). In beide situaties stond financieel beheer centraal, en was het voornaamste doel uitwisseling van informatie. Ook financiële rekensommen komen aan de orde. Zo stuurde De Witt zijn nicht Alida de Graeff een brief vol met oefeningen, die niet alleen een blijk waren van waardering voor haar 'uitmuntende geest', maar ook haar wiskundige vaardigheden op de proef stelden (p. 281).

Emotioneel gesprek, Quirijn van Brekelenkam, ca. 1660, Metropolitan Museum of Art, New York.

Gezondheid vormt een terugkerend onderwerp in De Witts correspondentie met vrouwen, variërend van besmettelijke ziektes zoals mazelen en pokken tot aandoeningen die chirurgische correctie vereisten. Zwangerschap en moederschap worden ook vaak besproken. Zo informeerde Johanna haar broer Johan over een voor zijn pas geboren dochter beschikbare min die haar melkproductie op peil hield door zich te laten zogen door puppy's (p. 91). Zijn andere zuster Maria schreef hem in 1648 over hun

Het kaartpartijtje, Caspar Netscher, ca. 1665, Metropolitan Museum of Art, New York.

nichtje Anna, die een dokter in Utrecht moest consulteren voor problemen met haar beentjes (p. 31). Een ander medisch advies won de familie De Witt in bij wonderdokter Arnoldus Fey. Hij beloofde 'stijve keurslijven' te vervaardigen ter correctie van de lichaamshouding van de dochters van Johan en Wendela (p. 197). Toen Wendela in 1663 een miskraam kreeg, was het tante Cornelia van de Corput die het droevige nieuws overbracht aan Johan, die elders verbleef (p. 149).

De vismarkt, Jacob Gerritsz. Cuyp, 1627, Dordrechts Museum, aankoop 1937.

Huishoudelijke en alledaagse zaken zijn eveneens vaak onderwerp van schrijven. Dit varieert van bestellingen van wijn en bier, het houden van vee, tot kwesties rondom kleding en huisraad. Maria van der Meer, een nicht van Johan de Witt, was bijvoorbeeld actief in de wijnhandel in Dordrecht, samen met haar echtgenoot. Haar brieven geven echter niet alleen haar zakelijke inzicht weer, maar ook financiële problemen en huwelijkse conflicten (p. 109). Anna van Gelder, echtgenote van admiraal Michiel de Ruyter, coördineerde de bevoorrading van de vloot in de Engelse oorlog.

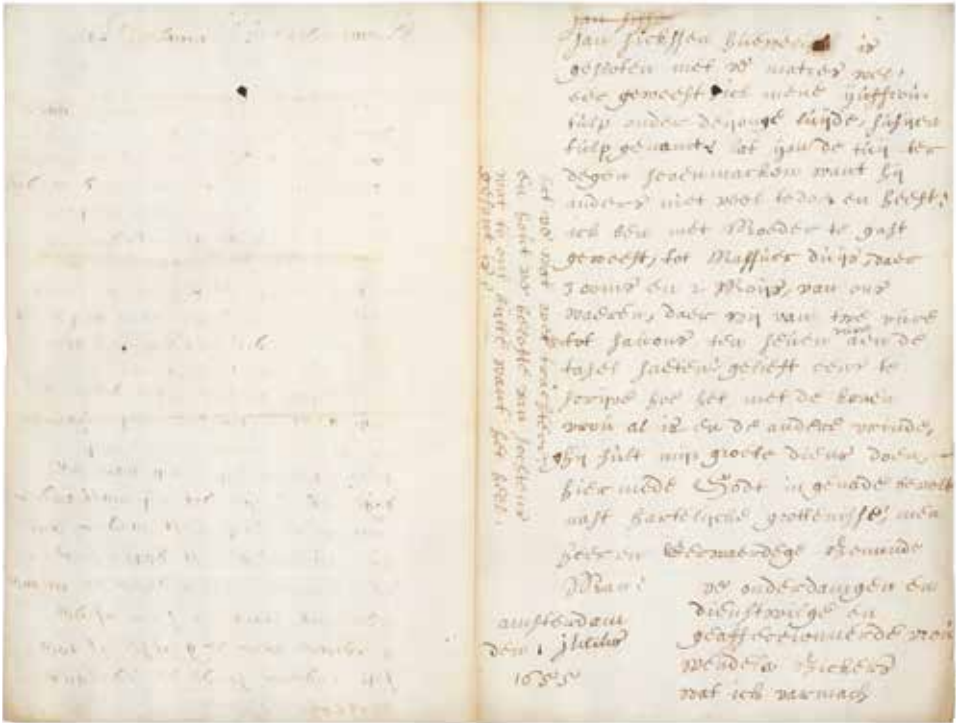
Ze werkte samen met De Witt om logistieke uitdagingen aan te pakken, zoals levering en bederf van verse groenten (p. 165).

In de brieven komen zowel vreugdevolle als droevige levensgebeurtenissen voor, variërend van geboortes en huwelijken tot sterfgevallen en begrafenissen. Johans huwelijk met Wendela had niet alleen strategische waarde; hun correspondentie ver-raadt ook een diepe, wederzijdse genegenheid (p. 83). Na het plotselinge overlijden van Wendela liet Cornelia van Hoogeveen, een achternicht van De Witt, haar medeleven blijken. De steunbetuigingen die volgden, hielpen De Witt en zijn familie in hun rouwproces (p. 235). Johan de Witt werd ook betrokken bij complexe familieaangelegenheden. Zo had Catharina Hooft ernstige bezwaren tegen de verloving van haar zoon Jacob de Graeff met Anna Christina Pauw, vanwege een langlopende familievete. Om de verloving tegen te gaan, wendde ze zich tot De Witt (p. 229). In de aangrijpende brief van Maria van Berckel aan Johanna de Witt, geschreven op de dag dat haar man Cornelis en zijn broer Johan de Witt vermoord werden, waarschuwt ze niet te opzichtig te rouwen (p. 293).

Ook worden er veel politieke, militaire, bestuurlijke en diplomatieke kwesties aangesneden. Elizabeth Stuart, net teruggekeerd naar Londen uit haar Haagse ballingschap, waarschuwde De Witt dat zijn houding ten aanzien van de voogdij van prins Willem III een Engels-Nederlandse oorlog zou kunnen uitlokken (p. 141). Vlak na het overlijden van haar echtgenoot, de Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau-Dietz zocht Albertine Agnes van Oranje-Nassau De Witts hulp om in deze instabiele periode de politieke toekomst van haar zoon Hendrik Casimir te waarborgen (p. 157). Terwijl De Witt met Amalia van Solms gedetailleerd de voortgang van de oorlog met Engeland besprak, onderstreept dit tegelijkertijd hun gedeelde verantwoordelijkheid in de opvoeding van prins Willem III (p. 173). In haar brief aan Johan de Witt combineert Amalia van Brederode als grootmeesteres van de *Ordre de l'Union de la Joye* zaken met plezier. Deze orde fungeerde als een setting waarin vermaak en netwerken op een slimme manier werden vermengd. Ze herinnerde hem aan zijn lidmaatschap als ridder en de bijbehorende verplichtingen, maar wist ook een lans te breken voor het militair verlof van haar man (p. 57). Aan het thuisfront liet De Witt zijn schoonzuster Maria van Berckel weten dat haar man Corne-

Lezende oude vrouw, Gerard Dou, ca. 1631-1632, Rijksmuseum, Amsterdam.

Fragment van de brief van Wendela Bicker aan Johan de Witt, 1 juli 1655; NA, 3.01.17, 2163.

lis, die op dat moment de Staatse vloot aanvoerde, in goede gezondheid verkeerde (p. 181). De tantes van Johan de Witt, meestal getrouwd met invloedrijke regenten, spelen een opvallende rol. Uit hun brieven komt naar voren dat ze flinke invloed uitoefenden achter de schermen, en bestuurlijke en administratieve zaken probeerden te regelen via hun neef. Neem bijvoorbeeld de brief van Maria van den Corput, een zus van De Witts moeder. Zij vroeg Johan om haar schoonzoon Nicolaas Vivien te steunen bij zijn sollicitatie naar de functie van griffier van de Staten-Generaal (p. 271).

Tenslotte valt op dat het klimaat uit die periode, ook wel aangeduid als ‘de Kleine IJstijd’, meermaals terugkomt in de correspondentie. Engeltje Jacobs, ooit een min in het gezin De Witt, schreef een emotionele brief over de zware winter van 1670 die haar in financiële nood bracht en bijna dakloos maakte (p. 237). Tegelijkertijd lijkt Johans dochter Anna, die een winter bij fami-

<u>Banj.</u>	
1. <u>Banj. degen.</u>	1. <u>Borgheer de 8000t.</u>
1. <u>Com vander Meer.</u>	2. <u>Sgeurt degen met vijf zijden</u>
1. <u>Wied. nijk.</u>	2. <u>Sciffit met ijs.</u>
2. <u>Juffs deleyen</u>	2. <u>Windt by krottes met ijs.</u>
2. <u>Wied. nijk.</u>	
1. <u>Bukeningh. de 1000t.</u>	1. <u>In Oelde by krottes.</u>
2. <u>Bukeningh. f. 1000t.</u>	1. <u>Met Noordel krottes.</u>
0.	2. <u>Syferdegen met vijf zijden</u>
	2. <u>Windt de 1000t met ijs.</u>
	2. <u>Wied. nijk met ijs.</u>
	2. <u>Eoelbijel met ijs.</u>
	2. <u>Windt degen met ijs.</u>
	1. <u>Windt by krottes de 1000t.</u>
	<u>Maria de 1000t.</u>
	2. <u>Sgeurt degen met vijf zijden</u>
	2. <u>Windt by krottes met ijs.</u>
	2. <u>Wied. nijk met vijf zijden.</u>
	1. <u>Jas vander Meer.</u>
	2. <u>Windt degen met ijs.</u>
	1. <u>In by Syferdegen</u>
	2. <u>Sciffit degen met vijf zijden</u>
	1. <u>In Anna de 1000t.</u>
	<u>Wind. Tenk.</u>
	<u>In falden.</u>
	10. <u>Andel.</u>

Lijst van vrienden om uit te nodigen voor de bruiloft van Johan de Witt en Wendela Bicker, in het handschrift van Johan de Witt: NA, 3.01.17, 53.

lie in Dordrecht doorbracht, zich juist prima te hebben vermaakt, ondanks de strenge vorst die het reizen bemoeilijkte (p. 263).

Tot slot

Het samenstellen en redigeren van deze bundel was een gezamenlijke inspanning van Ineke Huysman en Roosje Peeters. Zeer veel dankbaarheid is op zijn plaats aan alle leden van het projectteam en de externe experts die de afzonderlijke hoofdstukken voor hun rekening hebben genomen. Voor een extra inhoudelijke controle van de gehele tekst zijn we Ronald Sluijter erkentelijk. De beeldredactie is verzorgd door Geeske Bisschop en Ineke Huysman, met speciale dank aan Marianne Eekhout van het Dordrechts Museum, die meedacht en zorgdroeg voor de beschikbaarstelling van een groot aantal afbeeldingen. Veel waardering is verder op zijn plaats voor Mijke Wondergem, die verantwoordelijk was voor de vormgeving van deze bundel. Ook het Nationaal Archief en zijn medewerkers willen we graag bedanken voor alle faciliteiten en medewerking die we jaar in, jaar uit geboden krijgen. Miranda Lewis, editor bij *Early Modern Letters Online*, was wederom onze onmisbare steun en toeverlaat bij het invoeren van de brieven in de database. Tenslotte verdient onze uitgever Jean-Marc van Tol aparte dank. Zonder hem hadden we deze bundel niet kunnen publiceren.

Een doos beschuitjes

[31]

Maria de Witt aan Johan de Witt: 6 juni 1648

Op 6 juni 1648 ontving Johan de Witt een bezorgd briefje van zijn zus Maria. Johan was op dat moment nog geen raadpensionaris, maar werkte als jonge advocaat bij het Hof van Holland in Den Haag. Hij woonde gedurende zijn carrière als advocaat in bij zijn patroon, de gerenommeerde advocaat Johan van Andel, aan de Nieuwstraat. Deze oorspronkelijke loopbaan van De Witt kwam tot een einde toen Nicolaas Coenraedsz. Ruysch, pensionaris van Dordrecht en een neef van De Witt, eind 1650 werd gekozen tot griffier van de Staten-Generaal. De vrijgekomen vacature in het stadsbestuur van Dordrecht werd daarop aan De Witt gegeven, die zo zijn intrede maakte in de politiek.¹

Maria had bij haar zus Johanna en zwager Jacob van Beveren, heer van Zwijndrecht, thuis in Dordrecht een brief van Johan gevonden en in hun absentie ‘de vrijheit genomen’ deze open te maken. In haar brief legt Maria uit dat hun zuster Johanna, haar man en hun vierjarige dochttertje Anna naar een dokter in Utrecht waren afgereisd om daar haar beentjes te laten onderzoeken. Wat er precies met haar aan de hand was is niet duidelijk, maar er was in die tijd veel expertise in de Republiek op het gebied van het corrigeren van standsafwijkingen van ledematen en wellicht is daar gebruik van gemaakt.² Over Maria’s nichtje Anna weten we weinig, behalve dat Maria zelf ook vier jonggestorven dochters met de naam Anna heeft gehad. Johan noemde zijn oudste dochter eveneens Anna. Vermoedelijk zijn zij allemaal naar hun grootmoeder Anna van den Corput vernoemd.³

Het zieke kind, Gabriël Metsu,
ca. 1664-1666, Rijksmuseum,
Amsterdam.

Maria de Witt, anoniem, 1680, Mauritshuis, Den Haag.

Maria maakte zich op dat moment echter vooral zorgen over de gezondheid van hun vader Jacob. In haar brief dringt zij er bij Johan op aan haar zo snel mogelijk op de hoogte te brengen van de laatste ontwikkelingen. Gedurende deze periode was vader De Witt als een van de burgemeesters van Dordrecht verwickeld in een langspendend conflict met de lokale gilden. In januari 1648 waren vierhonderd woedende dokwerkers naar het huis van Jacob de Witt gemarcheerd. Het hele voorjaar lang bleef het onrustig in Dordrecht, tot in juli 1648 de oproeren definitief de kop werden ingedrukt.⁴